

Mirjana Popović
Filozofski fakultet
Nikšić

RAZVOJ UNIVERZITETA OD IDEJE DO INSTITUCIJE – SOCIOLOŠKI ASPEKTI

DEVELOPMENT OF UNIVERSITY FROM IDEA TO INSTITUTION – SOCIOLOGICAL
ASPECTS

ABSTRACT: The status and the role of university has been constantly changing through history, but university, from its inception up to date, has remained the bearer (or it should be) of highest scholarly and cultural education, an area of development of educational and social criticism and fertile ground for developing advanced ideas regarding all areas of life. This work provides a history of university, from the initial idea to the formation of this institution, from medieval university based on a sense of togetherness, communal acquisition of knowledge, research and living to a modern organization and modern views of the structure and the function of this institution.

Key words: university, development, society, education, science.

APSTRAKT: Položaj i uloga univerziteta u ljudskom društvu neprestano su se mijenjali, ali je univerzitet od osnivanja do danas ostao nosilac (ili bi to trebalo da bude) najvišeg naučnog i kulturnog obrazovanja, prostor razvoja naučne i društvene kritike, plodno tlo za razvoj naprednih ideja, koje se tiču svih sfera ljudskog života. Ovaj rad daje prikaz razvoja univerziteta od ideje do institucije, od srednjovjekovnog univerziteta baziranog na zajedništvu, zajedničkom sticanju znanja, istraživanja i življenja preko modernog ustrojstva ove naučno obrazovne ustanove do savremenih pogleda na strukturu i funkcije ove institucije.

KLjučne riječi: univerzitet, razvoj, društvo, obrazovanje, nauka.

Univerzitet u odnosu na druge oblike školskih institucija u obrazovnom sistemu jednog društva ima svoje specifičnosti, koje proizilaze iz same prirode njegovih funkcija, a tiču se sticanja znanja za obavljanje određene djelatnosti u društvu, ali i razvijanja svih potrebnih predispozicija koje će kod određenih pojedinaca eskalirati kao samoinicijativna potreba da se bave naučnim radom. „Posebne zajednice učenih ljudi, čiji je život predan kontemplaciji i istraživanju, koje gaje podmladak, bile su poznate i drevnoj Kini, Indiji i Grčkoj“ (*Sociološki leksikon*, 1982: 714), jesu prostori u okviru kojih nalazimo korijene prvih univerziteta. Takve zajednice bile su Platonov Likej ili Aristotelova Akademijska škola.

Ali prave preteče savremenih univerziteta postavljene na helenskim osnovama nastaju u zapadnoj Evropi u XII i XIII vijeku kao zajednice – *universitas scholarium* i *universitas professorum*, odnosno zajednice profesora i zajednice studenata. Prema Le Gofu, predstavniku savremene istoriografije, XIII vijek je vijek korporacija, razvitka gradova i univerziteta. „Grad Pariz je poput Atene,

piše potkraj stoljeća dominikanac Toma Irski, podijeljen na tri dijela; jedan pripada trgovcima, obrtnicima i pučanstvu, a zovu ga Velikim gradom: drugi dio koji pripada plemićima, gdje je kraljevski dvor i katedralna crkva, zovu Cite; treći dio koji pripada studentima i kolegijama zovu Sveučilištem“ (J. Le Gof, 1982: 89).

Naime, u svakom gradu odnosno komuni koja je predstavljala materijalizovani izraz osvojenih političkih sloboda stvaran je i ceh ili korporacija koja je okupljala znalce određenih zanata, koji, organizujući se, osnivaju monopol radi očuvanja ekonomskih povlastica. Na istom principu nastaje i univerzitetska korporacija. „Porijeklo sveučilišnih korporacija je često jednako mračno kao počeci i ostalih zanatskih tijela. Organizuju se polagano, postepenim tečevinama, slučajnim zgodama. Njih statuti često tek naknadno potvrđuju“ (J. Le Gof, 1982: 89).

Već se u XII vijeku javlja potreba da se „sedam slobodnih vještina“ (*septem artes liberales*) ili trivijum (retorika, logika, gramatika) i kvadrimum (geometrija, aritmetika, muzika, astronomija) unutar univerzitetske korporacije obogate medicinom, fizikom, mehanikom, ekonomijom. Teologija postavljena na sholastičkim principima počinje se izučavati na posebnom fakultetu, a kao posebne jedinice osnivaju se i fakulteti za medicinu i pravo. Prvi univerziteti takvog tipa organizacije *studium univerzale* osnovani su u Salernu, Bolonji i Paviji. Na tim univerzitetima, na samom početku, sticalo se znanje za jedno, konkretno zanimanje, pa se tako na Bolonji studiralo samo pravo, a u Salernu samo medicina. Međutim da bi jedna obrazovna ustanova ponijela atribut univerzitetska, bilo je potrebno prevazići model školovanja koji se odnosio samo za jedno zanimanje.

Na samom početku nastajanja, univerzitetska korporacija našla se u protivrječnom odnosu sa društvenom zajednicom u okviru koje se razvijala. Iz same prirode tog odnosa koji je bio bremenit sukobima vremenom se uspostavlja princip autonomije, kao esencijalni postulat funkcionisanja ove društvene institucije.

U gradovima u kojima nastaju, univerziteti počinju dobijati na snazi zahvaljujući brojnosti pojedinaca koji ulaze u tu korporaciju i njihovim kvalitetima, pa se crkvene, ali i svetovne vlasti počinju brinuti zbog narastajućeg društvenog uticaja i moći univerzitetske korporacije, koja nezavisnost najprije stiče u odnosu na crkvenu vlast, ali i u odnosu na kraljevsku i komunalne vlasti. Univerzitetske korporacije se sa crkvenom vlašću najprije sukobljavaju na polju dodjele licence odnosno ovlašćenja za podučavanje. Tako je, npr., do 1231. godine u Parizu licencu izdavao kancelar direktno podređen biskupu, koji je zastupao čvrst stav da je podučavanje isključivo i ekskluzivno pravo crkve. Francuskim univerzitetima je najprije priznata nezavisnost, u smislu oslobođenosti od svetonadzora crkve, što je samo po sebi otvorilo prostor za prisustvo teorijske nastave u većem stepenu. Univerziteti su postali nezavisne korporacije studenata i profesora (*universitas*), preuzimajući na sebe gotovo sve funkcije školovanja na višem nivou. Međutim, znanje koje se na njima sticalo bilo je još uvijek pod uticajem vjerskog sadržaja. Univerzitetska korporacija je, zahvalju-

jući svojoj djelatnosti, kraljevskoj vlasti obezbjeđivala društveni ugled i na međunarodnom nivou, a univerzitet je bio i poligon sa kojeg je kraljevska vlast regrutovala službenike i funkcionere, i tako popunjavala upražnjena mjesta u aristokratskoj hijerarhiji vlasti. Pripadnici univerziteta ulaze u sukobe i sa vlastima komune, ali i sa samim građanima koji protestuju protiv buke, pljački i zločina koje su navodno počinili neki studenti. Međutim, najjači sukob nastaje na polju ekonomije. Naime, studenti i učitelji zahtijevaju da se u trgovačkim transakcijama poštuje pravda, da oni samostalno određuju visinu najamnina i formiraju maksimalne cijene za namjernice koje oni proizvode. Taj sukob komune i univerziteta najvidljiviji je bio u Bolonji, u kojoj komunalne vlasti sve do 1278. godine nijesu dozvoljavale nikakvo miješanje u vlast nad gradom. Komuna je čak posredovala pri dodjeli stepena napredovanja unutar univerzitetske korporacije, što je u u jednom trenutku izazvalo intenziviranje štrajkova i prijetnje otcjepljenjem. Univerzitetska korporacija je, reagujući na takav način, natjerala vlast komune da se u toj oblasti uticaja povuče. Od 1321. univerzitetska korporacija bila je oslobođena od miješanja komune u način njenog funkcionisanja.

Osnova autonomije tadašnjih korporacija univerziteta bila je bazirana na zaštiti koja je dobijena direktno od pape; naime, crkvena vlast je univerzitet prepoznala kao efikasno sredstvo za učvršćivanje duhovnog jedinstva evropskog feudalnog prostora.

Na tom putu sticanja slobode i autonomije od kraljevske, komunalne i crkvene vlasti, univerziteti su pronašli svemoćnog saveznika – papu. „U Parizu, Celestin III dodjeljuje 1194. godine korporaciji njezine prve privilegije, Inocent III i Grgur IX joj osiguravaju autonomiju. [...] 1231. godine Grgur IX, ukorivši biskupa zbog nemara i prisilivši francuskog kralja i njegovu majku na popuštanje, dodjeljuje sveučilištu nove statute glasovitom bulom *Parens scientiarum*, rečeno je da je ona bila *Magna karta* sveučilišta. [...] I u Oksfordu je poslanik Inocenta III priskrbio sveučilištu neovisnost. [...] Inocent IV ga stavlja pod zaštitu Svetog Petra i pape, te obavezuje biskupe Londona i Salisberija da ga brane od kraljevskih poduhvata. [...] U Bolonji Honorije III postavlja na čelo sveučilišta arhidakona koji ga brani od Komune. Sveučilište se konačno osamostaljuje tek kada 1278. godine grad za gospodara Bolonje priznaje papu“ (J. Le Gof, 1982: 85). Podrška pape i Svete stolice univerzitetu znači mnogo, papa podržavajući univerzitetske korporacije pokazuje da vrednuje značaj intelektualne djelatnosti. Ali suštinsko pitanje glasi: šta se nalazi u pozadini podrške pape univerzitetu, zašto su intelektualci morali birati put i zaštitu crkve, što je samo po sebi protivno samoj prirodi intelektualne djelatnosti? „Zahvaljujući“ papi, intelektualci i univerzitet stiču nezavisnost u odnosu na lokalnu i kraljevsku vlast, ali za uzvrat postaju direktni službenici Svete stolice. I u toj konstelaciji odnosa, prema Le Gofu, možemo tražiti razloge na osnovu kojih možemo objasniti suštinu srednjovjekovnih univerziteta i njihove dvostrukosti u društvenom pojavljivanju. Ono što izaziva strukturalnu krizu univerzitetske organizacije jeste postojanje crkvene korporacije u korporaciji univerziteta. Članovi univerziteta nijesu bili zaređeni, rođeni su iz pokreta koji je suprotan crkvenom pogledu na

svijet, ali su ipak pripali crkvi. Intelektualci su za papinstvo ostali vezani najvećim dijelom iz čisto materijalnih razloga. Tim opredjeljenjem prema papinstvu, intelektualci su sami sebi postavili prepreke na putu koji bi ih odveo ka univerzitetu kao laičkoj korporaciji. Na samom početku formiranja institucije univerziteta, nastava nije igrala tako bitnu ulogu kakvu ima danas, jer pojedinci koji su se bavili praktičnom djelatnošću teško da su bili skloni da praksu zamijene podučavanjem. „Takvo stanje je sprečavalo izrazitiju specijalizaciju, posebno na polju teorije, jer je jedan učitelj davao pregled celog područja, uključujući i teoriju i praksu“ (M. Nenadić, 1999: 135). Univerziteti su pokazivali zainteresovanost za diferencijaciju i specijalizaciju u sferi nastave, što ih je udaljavalo od monopolističkog odnosa crkve; ali, ekonomski i društveno, bilo je neisplativo biti profesionalan učitelj, jer je praktični pristup imao primat nad teorijom. Na fakultetima se sprovodila napredna obuka u slobodnim zanimanjima, baziranim na sintezi slobodnih zanimanja, teologije i medicine ili prava, dok su teorijski predmeti, kao što je filozofija, bili na margini. Univerzitetским profesorom mogli su postati samo oni koji su pristajali na materijalnu zavisnost od crkve.

Univerziteti su bili tipično feudalne ustanove, izdvojene, autonomne i zatvorene u odnosu na sve ono što je dolazilo spolja. Nastavnici i studenti su putovali s jednog na drugi univerzitet, krećući se unutar jedinstvenog, zatvorenog prostora, u kojem se govorio latinski jezik, i u kojem su se slušali uglavnom isti predmeti čiji su se sadržaji učili putem diskusija koje su sebi same bile svrha. Nastava nije imala tako značajnu ulogu na srednjovjekovnom univerzitetu kao što je to slučaj sa savremenim univerzitetima. Nastavni planovi (kurikulumi) nijesu ni postojali. Po strukturi, srednjovjekovni univerzitet bio je podijeljen na fakultet liberalnih umjetnosti i na medicinski, pravni i teološki fakultet. Zahvaljujući privilegijama koje je dobio od crkvenih i svjetovnih vlasti, ali i ekonomskoj nezavisnosti, srednjovjekovni univerzitet funkcionise kao „država u državi“ (B. Šijaković, 1989: 234). Bogat društveni život, koji se odvijao na srednjovjekovnom univerzitetu uglavnom u bratstvima studenata i u okviru njihovih udruženja, javljao se kao posljedica njihove samostalnosti, autonomnosti i demokratskog načina bitisanja, kako u odnosu na okruženje, tako i u odnosu na unutrašnji prostor korporacije. U srednjovjekovnom univerzitetu studenti i nastavnici bili su upućeni jedni na druge; u toj zajednici uloga studenata bila je dominantnija, čak je rektor biran iz redova studenata, i njegove odluke su važile podjednako i za nastavnike i za studente.

Humanizam i renesansa uspostavili su drugačiji način rada i ciljeve univerzitetskog djelovanja u odnosu na srednji vijek.

Uticao renesanse, koja je značila povratak antici, na prostoru univerziteta ispoljavala se kao spoj iskustva Platonovog Likeja, Aristotelove Akademije i kritičkog promišljanja smisla ljudskog bitisanja. Univerzitet renesansnog perioda uspostavljen je na temeljima autonomije i slobode, principima koji su se već donekle razvili u sholastičkim konstrukcijama, na kojima su postavljeni univerziteti srednjeg vijeka. U renesansnom periodu na univerzitetima postepeno počinju

da se uvode i laički predmeti, čijim se izučavanjem osvaja bazični obrazovni i vaspitni cilj renesansnog univerziteta i uopšte sistema obrazovanja tog perioda, a to je stvaranje slobodnog i aktivnog pojedinca.

Sa reformacijom i procesima koji se kasnije javljaju kao posljedice tog društvenog pokreta, univerzitetu se „vraća“ religiozni karakter. Konfesije, naročito katolička, kao da su se trudile da baš pomoću univerziteta učvrste i ojačaju svoju religiju. U tom smislu, u katoličkoj crkvi je naročito prepoznatljiv bio jezuitski red, koji je kao glavni cilj svog postojanja imao isključivo bavljenje vaspitanjem i obrazovanjem u okviru univerziteta. Taj cilj jezuiti su pokušavali ostvariti kroz represivan i vojnički disciplinovan stil života, koji su nametali studentima. Unekoliko, oni su i uspjeli u svojoj namjeri, naročito su uticali na način društvenog života na univerzitetu u odnosu na srednji vijek.

U Francuskoj je nakon buržoaske revolucije univerzitet kao institucija ukinut. Obnovljen je s Napoleonom, koji ga pozicionira kao instituciju koja je kontrolisana i zavisna od države. Napoleon uvodi etatistički model univerziteta, čime dovodi u pitanje princip autonomije ove institucije.

Razvoj univerziteta možemo pratiti i sagledavajući procese preoblikovanja vrijednosti koje je ova institucija isticala u prvi plan. Najprije su to bile tradicionalne vrijednosti i oblici mišljenja koji su ispunjavali sadržaje religije, morala, filozofije; „čovjek iz naroda koji bi završio školu i postao doktor nije učio ništa što bi bilo suprotno shvatanjima ljudi iz njegovog sela, shvatanjima posisanim sa majčinim mlekom“ (Ž. Furastje, 1973: 100). Na kraju XIX vijeka situacija se kvalitativno mijenja, „dostignuća eksperimentalne nauke osvajaju školstvo: eksperimentalni duh ruši merila sporazuma i vere. Prvi fakultet, teološki, gubi svoj uticaj, biva ukinut ili ostaje sa zanemarljivo malim brojem studenata“ (Ž. Furastje, 1973: 101); pa se tradicionalni način mišljenja, koji je ocijenjen kao sterilan, u potpunosti uklanja sa univerziteta, što, prema autoru, otvara novu dilemu: da li su nas naučna otkrića kao ljudsku vrstu učinila srećnijima; ona nas stalno tjeraju naprijed, u potrazi ka nečem što u materijalnom smislu prevazilazi ono što već posjedujemo, pa se kao kardinalno pitanje izdvaja sljedeće: kako naći ravnotežu između ova dva vrijednosna sistema na prostoru univerziteta?

U XIX vijeku formiraju se univerziteti u Njemačkoj i Engleskoj. U Njemačkoj univerzitet je postavljen na Humboltovom modelu, u okviru kojeg se insistira na uskoj povezanosti obrazovne i naučne funkcije u okviru ove institucije. Njemačka država je univerzitet prepoznala kao jedan od značajnih faktora u procesu uspostavljanja nacionalnog jedinstva njemačkog naroda. Jedan od poznatih univerziteta u Njemačkoj jeste i onaj u Frajburgu, formiran 1457. godine, što znači sa je svoje temelje postavio u periodu srednjeg vijeka. Na njemu je u periodu od 1529. do 1535. radio i držao predavanje Erazmo Roterdamski. U XIX vijeku ovaj univerzitet, kao i svi evropski univerziteti, doživljava intenzivan razvoj, a naročito je interesantan po tome što je to prvi univerzitet u Njemačkoj koji od 1899. godine prima žene studente.

Humboltovska koncepcija univerziteta jedna je od najstarijih, ali još uvijek aktuelnih koncepata organizacije univerziteta. Univerzitet organizacijski po-

stavljen po ovom modelu akcent stavlja na akademskoj slobodi (nastave, znanja, nauke) i funkcionalnoj i neraskidivoj povezanosti obrazovne i naučne funkcije. Država treba da bude garancija održanja samouprave univerziteta. Ovaj model univerziteta usmjeren je prema humanističkim naukama. Ovo je evropski model univerziteta, karakterističan za evropsku univerzitetsku tradiciju. Potreba za očuvanjem samouprave univerziteta (toliko je jako izražena da se i državi daje za pravo da može da se umiješa i interveniše kako bi osigurala slobodu nastave i nauke) opravdava se činjenicom da je sticanje znanja kroz učenje i naučno istraživanje svojevrstna kulturna vrijednost jednog društva i uopšte čovjeka kao ljudskog bića. K. Jaspers, filozof koji se naročito bavio idejom univerziteta, i koji je zagovarao Humboltov model organizacije univerzitetske strukture, definišući univerzitet kao prostor u kojem su pojedinci ujedinjeni s ciljem da traže, ali i da predaju istinu, ističe: „pošto istina treba da se predaje, nastava je drugi zadatak univerziteta. Ali, pošto bi predavanje pukih znanja i vještina bilo nedovoljno za shvatanje istine, koja, štaviše, zahteva duhovno istraživanje čitavog čoveka, to je obrazovanje (vaspitanje) smisao nastave i istraživanja“ (K. Jaspers, 2003: 11). Naime, to traganje za znanjem i istinom jeste samo po sebi usmjereno na jačanje kritičke misli u društvu, što je jedan od nužnih preduslova razvoja društva uopšte.

Engleski univerziteti Oksford i Kembridž zadržali su u visokom stepenu srednjovjekovni model funkcionisanja. Univerzitet je bio nezavisan od države, ekonomski autarhičan. Engleski univerziteti više su u vaspitnom i obrazovnom smislu bili usmjereni na proces formiranja aristokrate koji će biti sposoban i dostojan da zauzme položaj na upravnim pozicijama kolonijalne Engleske. U razvojnom procesu formiranja univerziteta kao institucije možemo razlikovati dva tipa univerziteta: teološki i građanski, zavisno od sredine u kojoj su nastajali i u okviru koje su se razvijali.

Za razliku od evropskog univerziteta, koji je u organizaciji rada i ustroju strukture zadržao elemente srednjovjekovnog modela ove institucije, američki univerzitet nije toliko odgovoran prema idealistički postavljenim ciljevima i koncepcijama rada koliko prema kapitalističkoj privredi, kapitalističkoj državi i vrijednostima neoliberalizma. Američki univerzitet postavljen je na konceptu u kojem je jedan od najznačajnijih elemenata društvene strukture veza univerziteta i društva, odnosno njegove privredne, ekonomske i vojne dimenzije. Univerzitet osluškuje potrebe i ciljeve društva, i na taj način oblikuje svoju djelatnost. Pored univerziteta koji su se formirali pod patronatom crkve ili direktnim zalaganjem svjetovnih vladara, imamo i univerzitete koji su formirani kao privatni univerziteti, kao što su: Harvard, Jejl, Princeton, Kolumbija.

S druge strane, društvo utiče na život univerziteta, na sam koncept njegove organizacije, naročito preko investicija odnosno finansiranja. Američki univerziteti u unutrašnjoj organizaciji primarnu ulogu daju istraživačkoj djelatnosti, i to iz oblasti vojne industrije, svemirskih istraživanja i medicine. Univerziteti tako postaju zavisni od države odnosno elite moći (vojne, političke i ekonomske). Univerziteti se ponašaju kao preduzeća: rukovode se isključivo ekonom-

skim faktorima u svojoj djelatnosti, a između sebe nalaze se u odnosu tržišne konkurencije. Pod uticajem neoliberalizma i njegovog osnovnog principa da se svaki oblik društvenog života (svaka institucija, društveni odnos, vrijednost) potčini zahtjevima tržišta, univerzitet je na margine svog djelovanja postavio svoje primarne funkcije – obrazovnu i kritičku, i svoj princip egzistencije – autonomiju, postajući šraf na tržištu. Nekada je politika bila ta koja je nastojala izvršiti uticaj na unutrašnju organizaciju univerziteta, sada je to tržište.

U organizaciji i funkcionisanju ove institucije desio se svojevrsan paradoks: naime, jedna intelektualna i obrazovna institucija, koja je tokom vjekova svog postojanja insistirala na autonomiji i slobodi, polako je potpala pod kontrolu jednog po prirodi neintelektulnog činioca – tržišta.

Univerzitet se ne može posmatrati izdvojeno od vladajućih društvenih odnosa u okviru kojih djela, ali, s druge strane, njegovo djelanje ne smije biti profilisano dnevopolitičkim dešavanjima date društvene zajednice. Savremeni univerzitet pozicionira se danas između dvije tendencije: one koja univerzitet vidi kao elitistički, zatvoreni, skoro konzervativni prostor sticanja postojećeg i otkrivanja novog znanja i one koja mjesto i ulogu univerziteta procjenjuje kroz uspješnost obavljanja društvene funkcije, koja je ovoj instituciji namijenjena u skladu sa vladajućim društvenim i kulturnim konsenzusom, a sve u cilju održanja postignutog stepena društvenog ekvilibrijuma.

L i t e r a t u r a

Furastje, Ž. (1973), *Univerzitet pred stečajem*, NIP Duga, Beograd.

Gof, Le J. (1982), *Intelektualci u srednjem vijeku*, GZH, Zagreb.

Jaspers, K. (2003), *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd.

Nenadić, M. (1999), *Sociološki itinerer*, Prosveta, Beograd.

Sociološki leksikon (1982), M. Pečujlić i R. Lukić (ur.), Savremena administracija, Beograd.

Šijaković, B. (1989), *Zoon politikon*, Univerzitetska riječ, Nikšić.